

اپنے ملک کوں آپ وساتوں

ڈاکٹر سعید بھٹا ☆

Abstract

Ahmed Khan Kharul was a hero of 1857 war of independence who inspired the local tribes to fight against the English. He was himself martyred in this campaign. He had seen the rule of Ranjit Singh and of the East India Company. He was highly respected during the reign of Ranjit Singh. It was truly Government of the natives. East India Company humiliated the local tribes according to the policy of the colonizers. It was the political unconsciousness of Ahmed Khan Kharul that the land should be ruled by its own people. It was this motivation that made him whole heartedly participate in the 1857 war of independence.

ساندل بار دے وسیے وچ بھٹیاں، ورکاں تے کھراں دی کھیہ بازی چراں توں لگی آئی
ہے۔ ایس کھین پچھے دوگلاں ذکر یوگ ہن۔ ہک تاں نئی سرداری نہ منی تے دوا چرائی دیاں جوہاں۔
ایتھے انگریزی راج وچ نکلیاں نہراں توں پہلاں لوکاں دا ڈھور ڈنگراں نال وڈا موہ ہاتے باریں وچ اج
وی ڈھوراں نوں مال ای آکھیا ویندا ہے۔ ایہہ تریئیں قبیلے ہک دوائے نال چرائی پاروں لڑ دے وی

☆ ایسوی ایٹ پروفیسر شعبہ پنجابی، کلیہ شرقیہ، جامعہ پنجاب، لاہور۔

رہے۔ اوڑک لڑائیاں توں اک کے شاہ کوٹ نوں سہیں من لیا گیا۔ بابا گورو نانک (1469-1539ء)
(1) ہوراں ایس جُوہ وچ بندے تے بندیاں دے سانگے دی پریرنا کیتی تاں لوکائی دا مہاڑ اوہناں دے
مت ول ہويا۔ ورک قبیلے دے گجھ جیاں ایس مت نوں منیا، پر ورکاں دے ایس نویں مذہب نوں قبول
مگروں وی بارواسیاں دے آپتی سانگیاں وچ کائی تریڑ نہیں پئی۔

کھرلاں تے ورکاں دے سنک گنگ دی ہک نویکلی تاریخ ہے۔ جدوں ایہہ آپس وچ
کھپندے تاں انج ناہی ہوندا کہ ساری کھرل قوم کھنے تے ڈانگاں لے کے نکل آوندی۔ انجیں وانگوں
ورکاں دی اوہا مونی (شاخ) لڑدی، جیہدے لایہ اُتے سٹ پیندی ہا۔ کھرلاں تے ورکاں دیاں دُویاں
مُونہیاں دے سانگے انجیں رہندے۔ بھکھی دے سکھاں دا گجھ مال چوری ہو گیا۔ اوہناں نوں ستار
رمانے کے کھرل اُتے شک ہا۔ اوہ بھکھی دے سردار امیر سنگھ نوں تولا کر دے ہن۔

”امیر سنگھ آکھیا، اوہ تاں گل ای آسان ہے۔ میرے باپ ساہی سنگھ دا تے صالح، منج دے
دا پگڑا۔ باقرناں مشری دا بیگے کا کھرل، اوہدا تے میرے پیو ساہی سنگھ دا پگڑا۔ مستی ناں امین داسا دے کا
کھرل، اوہدا تے میرے پیو دا پگڑا۔ گل ای کائی نہیں میں سنبھا بھجساں گیا مستی الے“۔ (2)
جدوں مستی کھرل امیر سنگھ دے آکھے مال نہیں مڑا وندا تاں اوہ مستی دا مال مار لیندا ہے۔ مستی دی دُوئے
کھرل ایس کان دھڑ نہیں کریندے کہ کھرل سرداراں دیاں امیر سنگھ دے پیو ساہی سنگھ نال پگڑیاں وٹیاں
ہوندیاں ہن تے امیر سنگھ نوں اوہ اپنا پُتر بھترینا سمجھدے ہن۔

”اوس ایلے موہن بنگلے کول جھیں چر دیاں ہاں رمانے کیاں تے اوس مستی دیاں۔ سکھ اوہناں نوں پے
گیا۔ مال مار لیا۔ مستی خان دے پُتر بھترینے چھڈا وں پئے تے او تھے ست یاں اٹھ مستی دے پُتر
پوترے مارے گئے۔ مستی خان و گیا تے سارے کھرلاں کول گیا۔ میرا مال مری گیا تے نالے میرے پُتر
بھترینے وی مری گئے تے میرا ساتھ کرو تے آپاں سکھ نال لڑیئے۔ او دوں ہا باقر مشری دا، اوہدا سکھ نال
پگڑا۔ اوہ ایس توں نہ گیا۔ صالح خان وی کوئی نہ گیا۔ کوئی وڈا کھرل نہ گیا“۔ (3)

مستی کھرل پچھے اجیہی چال چلی کہ مل کیاں (راء احمد خان دی وڑھی) تے ورکاں نوں ڈل کے

سٹ گھتیا۔ جیس لڑائی دے مینیں بھے ”امیر سنگھ دی وار“ لکھی۔ (4)

نکئی مسل اٹھارھویں صدی وچ گنجی بار، نیلی بار تے ساندل بار دے علاقے اُتے مل ماردی ہوئی کمالیے تے سید والے تیکر اپڑ گئی۔ جھامراوی اودوں سید والے دے پرگنے وچ آ وندا ہا۔ نکئی سردار راجا کنور سنگھ دے انیائی سبھا پاروں اوہنوں راء احمد خان دے دادے راء امیریاں اوہدے بھرا میر، مل دے کھل ماریا۔ (5) ایس ویر دے ہوندیاں وی نکئی سردار ران سنگھ دے پُتراں بھگوان سنگھ، گیان سنگھ تے خزان سنگھ تے راء احمد خان کا تعلق رہیا۔ ایسے گیان سنگھ دی دھی (ران سنگھ تے سردار نی کرمودی پوتری) راج کورنال راجا رنجیت سنگھ داویا ہویا، جیہدے وچوں کھڑک سنگھ جمیا۔ (6) لوک کہانیاں موجب ایہہ رانی راء احمد خان ہوراں دا حدوں باہلا آ در کریدی ہا۔

صالح، منج دے مکروں اُپیرے کھلاں دی پگ راء احمد خان دے سر آ وندی ہے۔ ہُن ایس مونی دے آگُو اوہ ہن۔ اوہناں دے سے ای مہاراجا رنجیت سنگھ لہور فتح کر کے شیخوپورہ تے سید والا دل ودھدا ہے۔ سید والے اکٹھ ہویا۔

”مہاراجا کچھدا گیا۔ ایہہ کون ہے؟ اوہ کون ہے؟ اوہ دسدے گئے تے تعارف ہوندا گیا۔ رائے احمد خان بچی پاسے کھلے ہان۔ قد اوہناں دا وڈا تے بہت خوبصورت ہان۔ اکھ، ایہہ جوان کون ہے؟ سرکاری بندے کھلے ہان۔ ایہہ راء احمد خان ہے کھل قوم دا سردار۔ رنجیت سنگھ آ کھیا، ایہہ میرا بھائی ہے۔“ (7)

ہک ہور لوک کہانی وچ مہاراجا رنجیت سنگھ تے راء احمد خان دے سانگے داویروانج آ وندا ہے۔

”عملداری راجا رنجیت سنگھ دی ہوئی ہے۔ رنجیت سنگھ تے احمد خان دی پگ ہوئی ہے۔“ (8)

مہاراجا رنجیت سنگھ دے سے گاں کوہن دی مناہی ہا۔ کانڈی وال، تحصیل لالیاں تے ضلع چنیوٹ دے نسوآ نیاں ویہ تے ست گائیں کوہیاں تاں سکھاں ایس دوش وچ ست ویہاں نسوآ نا چالان کر کے بھیرے دی جیل وچ ڈھک چھڈیا۔ نسوآ نیاں راء احمد خان اگے عرضوئی کیتی تاں اوہناں بھیرے

دی جیل وچوں نسوآ نیاں نُون کڈھ چھڈیا تے ہوو جیہڑے قیدی ہاں اوہناں نُون وی رہا کردتا۔ ایس واقعے دا ویروا ڈھولیاں وچ وی آوند اے۔

احمد خان چائیاں گھوڑے دیاں واگاں، مگے پدھ سفرانے
جاہگاں اوس دے اُتے اپڑ گیا، جتھے حکومت بنائے نیں جیل خانے
راہے رنجیت سنگھ نُون جا بلایا، میرے لگے وندیاں ای ڈھکاں قید کیتیا نیں
تیرا عقل نہ رہ گیا اتھا ہے

ڈھکاں کڈھ کے سکھاں راء دے پیش چا کیتیاں، کائی نہ عذر کیتیا نیں
نسوآ نے چھٹ کے خیریں گھر آئے، کلے شکر دے آن بھریانے (9)
اودوں راجا رنجیت سنگھ جموں وچ ہا۔ بھیرے دی جیل بھنن تے ڈھکاں چھڈاؤن مگروں راء
احمد خان ہوو ریں وی اوہنوں ملن کان اوٹھے اپڑ گئے۔

”راجا رنجیت سنگھ آکھیا، راء جی! بہت بُرا کیتیا نیں، جیہڑے نسوآ نے چھڈے نیں نا ایہناں
دی چٹی لے آ۔ احمد خان آکھیا، لہو چٹی۔ کیہ چٹی ہے؟ اوس آکھیا، روپیہ چار ہزار لے آ۔“ (10)
راء احمد خان مہاراجا رنجیت سنگھ دی سوانی توں چٹی لے کے دھمی اوہدے دربار وچ آ جا وندا
ہے۔

”راجا رنجیت سنگھ آکھیا، راء جی! مڑ چٹی تاں نہ آئی۔ احمد خان آکھیا، چٹی آ جاندی ہے۔ اتن
نوں نوکر آ کے روپیہ میج دے اُتے نکا دتے۔ راجا رنجیت سنگھ آکھیا، راج تاں تہاڈا کھر لاں دا ہی ہے نا
چٹی وی میں گھتاں تے روپیہ وی میرے گھر دے ہوون۔ راء احمد خان آکھیا، تیرے تے میرے کنیں
گھر وٹے ہوئے۔“ (11)

تھوڑے ورھیاں مگروں ای پیراں بھار کھلوتا وسیب سر پر نے آ ڈھہندا ہے۔ بھاویں مہاراجا
رنجیت سنگھ دا ایسٹ انڈیا کمپنی نال 25 اپریل 1809ء نوں ’معاہدہ امرتسر‘ ہويا ہا۔ (12) گورے ایس
معاہدے دا گھٹ ای آدر کیتا، پر رنجیت سنگھ دے جگ سدھارن (1839ء) تیکر اوہنوں پڑ وچ مترن دا

ہیا وی نہ پیا۔ گورے دی پنجاب اُتے مل مارن دی سدھرتے سکھ سرداراں دی اجوڑ نے ہُن کمپنی کان راہ بنا چھڈے۔ اتھے وی اوہنوں مسر لال سنگھ، مسرتیج سنگھ تے گلاب سنگھ ورگے عدار جُڑ گئے جیہناں پنجاب پُھوک دکھایا۔ ایہہ منی پرمنی حقیقت ہے کہ پنجابیاں مدکی، علی وال، سبھراؤں، ملتان، گجرات تے چیلیانوالی وچ وڈا ملایاں قربانیاں دتیاں، پر اپنیاں دی عدار ی پاروں 1849ء وچ پنجاب اُتے گورے دا قبضہ ہو گیا۔ (13) ایہدے مگروں کمپنی نے پنجاب کان 'بورڈ آف ایڈمنسٹریشن' ویتزیا۔ (14) ایہدا باہلا کم مالا اُگاڑنا، ہیرواں راہیں ہے ہوا چکنی تے من مرضی نال سبھی فتنے کھیاں کرنا ہا۔ نارمن جی بیر نے جان بیز دے حوالے نال لکھیا ہے:

"There was no law in the Punjab in those days. Our instructions were to decide all cases by the light of common sense and our own sense of what was just and right." (15)

گورے دی 'کامن سنس' تے آزاد بندے دی کامن سنس وچ لکھاں کوہاں دے پاڑے ہن۔ اوہدی کامن سنس ایہا ہا کہ ایس دیس وچوں دولتاں دے ڈھگ اکٹھے کیسے وُجن تے ایس کان غلاماں دی کنھی اُتے گوڈا انج منڈیا ونجے کہ ہر گل اُتے آکھن جیہڑی نیت امام دی اوہا اساڈی۔ جیہڑے جیاں تُوں آزادی داسچا شعور ہاتے غلامی دا بوج لاکدی نہ چھکیا اوہناں دے سنگھوں ایہہ وس لہنی اوکھی ہا۔ ہُن اوہنے فوج تے پولیس راہیں ہر اٹھیندے سر تُوں نو اوہنا شروع کردتا۔ ایس ٹپے نوں توڑ چاڑھن کان پنجاب وچ پنچھی جیلاں اُسریاں۔ (16) تھانیداراں تے تحصیلداراں کول انھے اختیار ہان۔ کمپنی راج مگن مگروں وی ایس چالے وچ فرق نہ پیا۔ جیس توں اساڈیاں ڈھوکاں، جھوکاں تے تھینہاں وچ اج وی تھانیدار تے تحصیلدار تھا ہویا اکھیند ا ہے۔ ایہہ بھاویں اسمانوں تھے ہوئے ناہن وت وی انھے ہتھ ڈگوری پاروں ایہناں دا وجکا ہا۔ گورے دا تھینہاں نال وڈا لالہ ایہو ہا کہ اُتاناہہ سر کوئی نہ چائے تے مالا اُگڑا رہوے۔ مالے دی اُگاڑی کان جوئیاں دے تھینہہ لکھو کے وچ سرکاری کارندے گئے۔ اوہناں کان گورے دا لایا مالا بھرن سوکھا نہ۔ جوئیاں ہتھیار کھلے چاں کیسے۔ گورے اوہناں دے نکلے وڈیاں تُوں

گوگیرے جیل وچ آن ڈھکیا۔ ایس سے بار دے کنیں ہور جی شک شھے وچ ڈھکی گئے۔ کنیں بے دو سے ای پھا ہے چڑھے۔ ایہہ کار ویکھ کے راء احمد خان ہوراں ڈپٹی کمشنر تے ایکسٹرا اسسٹنٹ کمشنر نال گل کیتی۔ جوئیاں نوں مالا جھبہ دی بناون کان چھڈ دتا گیا۔ جوئیاں بار واسیاں نوں دسیا کہ جیل وچ کئے ون دو سے بال تے سوانیاں دی قید ہن۔ ایہہ اج گورے دے کچھلگ لائو میل نوں سمجھ آون مشکل ہے کہ بار واسیاں دے جیون وچ بال تے سوانی دا کیہ آدر ہا۔ جیہناں قبیلیاں توں کدی وسیں یاں بے وسیں وی بال قتل ہو یا تاں اوہ ہمیش ڈھتکارے ویندے ہان۔ لوک مناں وچ لکھاں جیلیاں نال وی تھان ناہن بناسکدے۔ ہُن اکھیں ویہدیاں سوانیاں تے بالاں دی قید۔ اکھیں جی ایہہ جیون کیوں جی سکدے ہان؟ اجیہی صورت حال وچ راء احمد خان ہوریں قیدیاں نوں ملے تے اوہناں نوں ڈھانسا دتی۔ اوہ قیدیاں نوں چھڈاؤن واسطے گوگیرے ونج کے گوریاں نوں ملدے رہے۔ ہک داری تاں گورے اوہناں نوں ڈھکن دی صلاح وی پکائی۔

"Uhmud, Khurral, was again brought into the station and kept for some time under surveillance, but no satisfactory proof of his complicity was discovered. He was released after a time, and entered into heavy recognizances, like the other chiefs of the predatory tribes on the Ravi and Sutlej, not to leave the sudder station without especial permission." (17)

برکلے اوہناں دے اُتے بندوق دے فائر وی کیتے، پر اوہ بیڑی تے بہہ کے دریا دے دُوئے کنڈھے اپڑ گئے۔ (18) ایس سے جھامرے نوں اگیں لگیاں۔ بندے قید ہوئے۔ مال مارے گئے۔ پنجاب دے سرکڈھویں سورمے نال ایہہ سلوک ہاتاں دُوئے بار واسیاں دا جیون کیہ ہوسی؟ ایتھوں سہج سبھاٹا کڈھیا جاسکدا ہے۔

راء احمد خان ہوراں دی لوک روایتاں موجب 1857ء وچ 80 یاں 82 ورھے عمر دی ویندی

ہے۔ اوہناں پورا جیون اکھ نال بتایا تے نمائیاں دے ساہ نال ساہ لیا۔ پنجاب دی راٹھا چاری ایہا ہا کہ سچا راٹھ کسے نمائے اُتے ہوندا دھروہ ویکھ ای نہ سکدا تے اجیہے موقعیاں اُتے اوہ جان دی بازی لا دیندا۔ جدوں راٹھاں دیاں 1857ء دی جنگ بارے صلاحیں ہو رہیاں ہان تاں نبی بخش آگواہی صلاح دتی کہ سید والے گورے نوں بنگلے اُسارے ہن اوہناں اُتے ہلاکتیا ونجے۔

راء احمد آکھیا: آپاں تاں لڑنا نال انگریز دے، اتھتھے مارے جاسن شپاہی وچارے (19)

اوہ جاندے ہان کہ تھانے تے فوج دے سپاہی نمائے جی ہوندا ہن، جیہڑے پیٹ دے دوزخ کان گورے دیاں بندوقاں چنیدے ہن۔ ایہہ وچوں اساڈے نال دے ہن۔ ایہناں دے نال لڑیاں کیہ فرق پینا ہے؟ اساڈا اصل ویری تاں گورا ہے جیہنے دیس واسیاں کان جیون تندور کیتا ہویا ہے۔ ایہی اوہناں دی شخصیت دا ہک وڈا گن ہا کہ نمائیاں اُوں کجنا تے ڈاڈھیاں اُوں ساہویاں ہوونا۔

اوہناں دے جیون وچ دو راج آئے۔ ہک پاسے تاں ویر وودھ ہونداں وی دھیاں دھینیں دا آدر نہ مکیتا تے جتھے راج اُوں نچ لگن لگی تاں کسے دھین اوہدے اُتے پردہ پاکے ساکے اُوں لیک نہ لگن دتی۔ دوا گورے دا راج ہا۔ اوہدے راج وچ بار دے ون دوسے سورے پھاہے لگے تے سوانیاں، بالاں اُوں وی اگلیاں جیل وچ چاں سٹیا۔ جے راء احمد خان ہوراں آکھیا کہ ایہہ انیاں اسانوں وارا نہیں کھاندا تاں اوہناں اُوں قید کرن دی کوشش وی کیتی گئی تے ٹھھے وچ فارّ وی کھولے گئے۔ اوہناں دے موہرے جیون دے دو سچے ہان۔ بھیرے دی جیل وچوں ون دوسیاں ڈھکاں چھڈائیاں تاں اودو کی سرکار آدر نال ٹوریا۔ خورے من وچ ان حق اُتے ہوون دا احساس وی پنگر یا ہووے۔ دُوئے بنے گوگیرے دی جیل۔ گورے کیتی کرتی تے پانی پھیر چھڈیا۔ ہک اجیہا آزاد بندہ جیس ساری حیاتی منکھتا تے بندیائی کان واری ہووے اوہنوں ایہہ گل کدوں وارا کھاندی ہا۔ اوہناں دے اچیت وچ دیسی بندے تے دیسی راج دی سوچھ ای ہا جیس پاروں اوہناں گورے دیاں نینہاں کھڈا لن کان 21 ستمبر 1857ء اُوں اپنی جان دا نذرانہ پیش کیتا تے آون والیاں پیڑھیاں اُوں اکھئی جیون دا ول سکھایا۔

1 Sant Singh Sekhon, Kartar Singh Duggal, A History of Punjabi

Literature (New Delhi: Sahitya Akademi, 1992)27.

2 سعید بھٹا، ”مستی کھل“، ترنجن، 2.4 (2008ء): 91-92۔

3 سعید بھٹا، ”مستی کھل“، 92۔

4 میاں بھما، ”امیر سنگھ دی وار“، مملوکہ سعید بھٹا۔

5 ”دی پنجاب چیفس“، صفحہ 233 اُتے کنور سنگھ دا مرن درہا 1780ء لکھیا ہویا ہے۔ بھگت سنگھ ہوراں ”اے ہسٹری آف دی سکھ مسلز“ 53-252 اُتے بوٹے شاہ دے حوالے نال لکھیا ہے کہ کنور سنگھ نوں امیر (مل دے) کھل ماریا ہا جیہدے وٹے وچ اوہدے بھرا وزیر سنگھ، امیر، مل دے نوں ماریا۔ وزیر سنگھ 1857ء دی جنگ آزادی دے غدار دھاڑا سنگھ دا دادا ہاتے امیر، مل دا راء احمد خان کھل ہوراں دا دادا ہا۔ لوک کہانیاں موجب راء امیر دے بھرا امیر، مل دے کنور سنگھ راجا نوں قتل کیتا ہا۔ ویروے کان ویکھو۔ (سعید بھٹا، کمال کہانی، لہور: سانجھ، 2006ء) 170-157۔ بوٹے شاہ دا ایہہ وچار کہ کھلاں دھوکے نال راجا کنور سنگھ نوں قتل کیتا ہا۔ لوک ادب ایہد اہنگا رانہیں بھریندا۔

6 Bhagat Singh, A History of THE SIKH MISALS (Patiala: Punjabi

University, 1993)256.

7 سعید بھٹا، ”احمد خان کھل“، کتھی، ولی محمد قریشی، پنجم 2-7.1 (2005ء): 64۔

8 سعید بھٹا، ”احمد خان کھل ا“، کتھی، خوشی میراٹی، پنجم 6.6 (2004ء): 55۔

9 اے۔ ڈی اعجاز، کال بلبندی (لہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1986ء) 116۔

10 سعید بھٹا، ”احمد خان کھل ا“، 56۔

11 سعید بھٹا، ”احمد خان کھل ا“، 57۔

- 12 Syed Muhammad Latif, History of The Punjab (Lahore: progressive Books, 1984) 379.
- 13 Syed Muhammad Latif , 572.
- 14 Dr Bakhshish Singh Nijjar, Punjab Under the British Rule (1849-1947) vol I (Lahore: Book Traders, N.D) 35.
- 15 Norman G. Barrier, The Punjab Alienation of Land Bill of 1900 (Durham: Duke University, 1966) 4.
- 16 Dr Bakhshish Singh Nijjar, 49.
- 17 Punjab Government, Mutiny Records Reports Part II (Lahore: Punjab Government Press, 1911) 44.
- 18 Punjab Government, 46.